

АСТРОНОМІЧНИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОД У БОЛГАРСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (КОНЦЕПТ «НЕБО»)

Наталія Г. Ареф'єва

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри
загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна
e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено одному з найархаїчніших лінгвокультурних кодів — астрономічному лінгвокультурному коду, який відбиває уявлення давньої людини про світоустрій. На тлі незгасного інтересу до лінгвосеміотичних, етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень привернення уваги до віддзеркалення в мові, зокрема фразеології, усталених знаків культури — концептів, символів, стереотипів, еталонів тощо видається надзвичайно актуальним.

Метою статті є дослідження в межах астрономічного лінгвокультурного коду певного фрагмента болгарської фразеологічної картини світу, що відбиває концепт «небо». Об'єктом дослідження — фразеологізми болгарської мови, які вербально або невербально віддзеркалюють астрономічний лінгвокультурний код, зокрема концепт «небо»; предметом — лінгвокультурний зміст цих фразеологізмів. У студії використано як загальнонаукові методи — індукцію, дедукцію, аналіз, синтез, порівняння, так і суто лінгвістичні, серед яких — описовий метод, метод лінгвокультурної інтерпретації, метод концептуального аналізу. Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що в ньому вперше у вітчизняній лінгвістиці здійснено спробу проаналізувати представленість та наповнення астрономічного лінгвокультурного коду на матеріалі болгарської фразеології, описано смислове навантаження одного з базових концептів цього коду — концепт «небо». Теоретична та практична цінність полягає у приверненні уваги науковців до подальших лінгвосеміотичних, лінгвокультурологічних, етнолінгвістичних досліджень на тлі фразеології різних мов, а також у

можливості використання отриманих результатів у студіях із лінгвокультурології, етнолінгвістики, міжкультурної комунікації, фразеології, перекладознавства.

На підставі наведених даних автор доходить висновку: концепт «небо» є найрепрезентативнішим концептом, багатофункційним символом, який віддзеркалює прадавні уявлення про небо як сакральну космогонічну категорію, протиставлену землі на тлі архетипічної опозиції «верх — низ», а також на тлі опозицій «досяжність — недосяжність», «ідеальне, духовне — матеріальне, практичне». Фразеологічні моделі, за якими відтворюється символ неба, видаються як універсальними, властивими іншим мовам, так і специфічними. Перспективами подальшого дослідження вважаємо аналіз інших виокремлених у болгарській фразеології концептів астрономічного лінгвокультурного коду в порівнянні зі фразеологізмами інших слов'янських мов.

Ключові слова: код культури, лінгвокультурний код, фразеологізм, фразеологічна картина світу, концепт, символ, болгарська мова.

Вступ. Дослідження лінгвокультурних кодів на фразеологічному матеріалі різних мов є вельми актуальними і перспективними, оскільки сприяють подальшому утвердженню лінгвокультурологічного методу у фразеології, уможливають ефективніші способи інтерпретації цінної лінгвокультурної інформації у фразеологізмах як культурних знаках. Дослідження окремих лінгвокультурних кодів на тлі фразеології представлено працями Л. В. Савченко (Савченко, 2013), М. Л. Ковшової (Kovshova, 2016), В. А. Маслової (Maslova, 2016), І. С. Чибор (Чибор, 2016), Н. Г. Ареф'євої (Ареф'єва, 2021) та інших науковців. Перші розвідки, у яких дослідження фразеологізмів здійснено на тлі кодів культури, або культурних кодів, з'являються вже на початку ХХІ століття. До таких розвідок уналежнюємо праці представників лінгвокультурологічної школи В. М. Телія — В. В. Красних (Krasnykh, 2002), І. В. Захаренко (Zaharenko, 2003), Д. Б. Гудкова (Goodkov, 2004), М. Л. Ковшової (Kovshova, 2007, 2008), а також праці Т. В. Леонтьєвої (Leontyeva, 2003), В. М. Савицького та Е. А. Гашимова (Savitskiy, Gashimov, 2005), Г. А. Багаутдінової (Bagautdinova, 2007) та ін. Окремі дослідження присвячено віддзеркаленню астрономічного лінгвокультурного коду в регіональній фразеології, зокрема російській (Ареф'єва, 2019), або у фразеології декількох мов, зокрема українській, російській, румунській (Арікова, 2023). Проте на цей час бракує досліджень, здійснених на фразеологічному матеріалі південнослов'янських мов, що й зумовлює **актуальність** студії.

Мета дослідження та завдання. Мета цієї розвідки — у межах астрономічного лінгвокультурного коду дослідити певний фрагмент болгарської фразеологічної картини світу, пов'язаний із концептом «небо», що передбачає розв'язання таких завдань:

1) здійснити суцільну вибірку фразеологізмів болгарської мови, які вербально чи семантично відбивають астрономічний лінгвокультурний код;

2) на фразеологічному матеріалі болгарської мови виокремити концепти, що становлять астрономічний лінгвокультурний код;

3) дослідити один із найрепрезентативніших концептів астрономічного лінгвокультурного коду — концепт «небо».

Матеріал та методи дослідження. Матеріалом дослідження стали фразеологічні одиниці болгарської мови, згруповані навколо концептів, що формують астрономічний лінгвокультурний код — один із найархаїчніших кодів у свідомості людини. Джерелом емпіричного матеріалу слугував фундаментальний «Фразеологічен речник на българския език» у двох томах (Фразеологічен речник, 1974–1975). Оскільки лінгвокультурні коди наповнюють культурно значущі мовні знаки (концепти, символи, стереотипи, еталони тощо), вважаємо, що віддзеркалення лінгвокультурного коду у фразеологічних картинах світу доцільно досліджувати насамперед за допомогою методу лінгвокультурної інтерпретації, а лінгвокультурний зміст фразеологізмів розглядати в межах концептів і символів, які відбивають важливий фрагмент фразеологічної картини світу. У нашому дослідженні відбиття певного фрагмента астрономічного лінгвокультурного коду у болгарській фразеологічній картині світу плануємо здійснити на прикладі концепту «небо». Отже, у дослідженні застосовано комплекс методів, як загальнонаукових — індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, так і суто лінгвістичних, серед яких використано описовий метод, метод лінгвокультурної інтерпретації, метод концептуального аналізу.

Результати дослідження. Цілком поділяючи тезу М. Л. Ковшової про те, що до образу фразеологізму «залучаються ті чи ті реалії, яким уже притаманні культурні смисли», а «фразоутворення має культурну зумовленість» (переклад наш — Н. А.) (Kovshova 2016: 146–147), за результатами суцільної вибірки фразеологічних одиниць, що віддзеркалюють астрономічний лінгвокультурний код, ми виокремили

низку концептів, навколо яких групуються фразеологізми. Ними виявилися концепти *небе / небеса, слънце, звезда, месец*. Поодинокі фразеологізми фіксують компоненти *Марс* і *Козерог*. Серія фразеологізмів містить у своєму складі відразу два компоненти, відображаючи одночасно два концепти: *земята твърда, небето високо; на едно слънце смея ли, на една месечина спали* і т. ін. Докладний опис міфологічної картини світу давніх болгар здійснено видатною болгарською дослідницею Іванічкою Георгієвою в книзі «Българска народна митология», перша глава якої «Космосът в българските народни вярвания» містить такі змістові частини: «Небо», «Слънце», «Луна», «Звезди», «Земля», «Човек», «Космическото дърво», «Растения», «Животни», «Пространство и време» (Георгиева, 1993: 17–107). Як бачимо, перші чотири астрономічні об'єкти збігаються із виокремленими концептами. Розглянемо концепт *небо*, який виявився найрепрезентативнішим у болгарській фразеологічній картині світу.

Відзначимо насамперед виняткову роль неба у світоглядних уявленнях всіх слов'ян. У міфологічній картині світу *небо* і *земля* — сакральні категорії, символіка яких сягає сивої давнини. Про космогонічність цієї найархаїчнішої опозиції йдеться у фундаментальних працях «Славянские древности» (Slavonic Antiquities, 2004: 376–380), «Славянская мифология» (Slavic Mythology, 2002: 180–182, 316–317), «Знаки української етнокультури» (Жайворонок, 2006: 243–245, 388–389), «Мировое древо» (Торогов, 2010: 15). Віддзеркаленість цього сприйняття у свідомості праболгар знаходимо у фразеологізмах із широким спектром значень, пор.: *небо се на две разделя* — 'употребява се за нещо ужасно, нещо много лошо, греховно' (Фразеологічен речник, 1974: 683); *ще видиш рошаво небето* (букв. 'побачиш кудлате небо') — *жарг.* 'ще ти причернее пред очите' (Анкова-Ничева, 1993: 275); *пада ми / падне ми нур от небето* (букв. 'падає / упав дош із неба') — 'получавам нещо наготово, съвсем без труд': *Той чака да му падне нур от небето* (Фразеологічен речник, 1975: 103); *пада ми / падне ми от небето* 'получавам нещо без труд без усилие, наготово, неочаквано': — *Нивите ми щял да взема... На мен пак щял да ги сърне, ама с техника... Лежи ти на тази кълка, чакай да ти падне от небето... Работа трябва, работа* (Г. Караславов, На прав път) (Фразеологічен речник, 1975: 103). Прадавні уявлення про шлюб *неба* і *землі* відображає давній народний звичай, про який згадує І. Георгієва і за яким

наречений постає в образі *неба*, а наречена — *землі*: «в брамански сватбен ритуал откриваваме интересен паралел. Женихът казва на невестата: «Аз съм небе, а ти земя. Стани ми жена» (Георгиева, 1993: 18). Згадаємо також сербську загадку про *небо* та *землю* «Высокий папаша, плоская мамаша...» (Slavonic Antiquities, 2004: 377).

У болгарській фразеології знаходимо універсальну міжкультурну модель, за якою *небо* протиставлено *землі* на тлі архетипічної опозиції «верх — низ», а також «досяжність — недосяжність». Так, істотну відмінність, несхожість, абсолютну протилежність *неба* і *землі* закріплює фразеологізм *колкото от земята до небето* (*колкото от небето до земята*) 'за разлика, несъответствие — много голяма': 1. *Има разлика между тях колкото от земята до небето*. 2. *Това е далеч от истината колкото от небето до земята* (Фразеологичен речник, 1974: 534), пор. укр. *як* (*мов, ніби* і т. ін.) *небо від землі* — 1) 'дуже': *Цілі цих партій далекі, як небо від землі* (3 газети); 2) 'дуже велика різниця; цілковита протилежність': — *Та куди ж нам до вас рівнятися? Як небо від землі* (Г. Квітка-Основ'яненко) (Словник фразеологізмів, 2003: 139), рос. *[как] небо и земля* 'нічого похожего, полная противоположность' (Molotkov, 1968: 272).

Небо і *небеса* у просторовому лінгвокультурному коді символізують граничний, найвищий, рівень, який у фразеологічних образах постає символом найвищої міри, якою позначаються різноманітні сторони навколишнього світу й уласне людини, пор.: *вдигам / вдигна до небесата (небето)* някого — *книж.* 'прекалено много хваля, възхвалявам, превъзнасям някого': — *Ако бех успел да спинам Рашид бей, вие първи щехте да ме хвалите, да ме дигнете до небесата* (Д. Талев, Илинден) (Фразеологичен речник, 1974: 120); *книж. издигам / издигна до небесата* у тому самому значенні (Фразеологичен речник, 1974: 399); *до небесата (небето)* (синонімічне *до звездите*) — 1) 'извънредно много, прекалено (хваля)': *Като почнат да се вдигат наздравици, ... току-виж някой от тукашните боляри ще се похвали със сливенските сина, до небето ще ги разхвали* (Ст. Загорчинов, Ден последен); 2) *викам, крещя, рева, пища* и под. 'извънредно силно, високо (викам)': *Виках до небеса за капка милост, бащи и майки наричах сичките, кълях се, че нищо не зная, от онова, за което ме питаха* (Зах. Стоянов, Записки по българските въстания). *В една кошница лежало едно мъничко божие създание, което крещяло до небесата* (Ив. Вазов,

Чичовци); 3) 'извънредно силен, висок (вик)' (Фразеологичен речник, 1974: 269); *ще си хвърлям / хвърля шапката <до небето>* 'много ще съм доволен, ще бъда във възторг от нещо, което съм постигнал, успял': *Между писмата, които лежат пред мене, се намират някои доста едри, последни по дата поръчки и аз си казвам» че ако и' другата работа вървеше като тая, би трябвало да си хвърлям шапката* (Б. Райнов, Няма нищо по-хубаво от лошото време) (Фразеологичен речник, 1975: 528).

На відміну від української і російської мов у болгарській фразеологічній картині світу опозиція «земля — небо» вживається ще й у такому значенні: 'нема кому допомогти тому, хто опинився в дуже складних життєвих обставинах'. Таке значення закріплено у фразеологізмах *земята твърда, небето високо* — *діал.* 'употребява се, за подчертаване, че няма кой да помогне някому, който е изпаднал в тежко положение' (Фразеологичен речник, 1974: 368); *цар на земята, бог на небето* у тому самому значенні: *Какво да се прави, няма кой да ми помогне — цар на земята, бог на небето* (Фразеологичен речник, 1975: 496). За семантикою з ними збігається фразеологізм *Бог високо, цар далеко* (Фразеологичен речник, 1974: 97), що імпліцитно фіксує *небо* як місце знаходження Бога, яке протиставляється *землі*, де володарює цар як його намісник.

Відзначимо, що образне «омовлення» (рос. «оязыковление», термін М. Л. Ковшової) знаходження людини між *небом* і *землею* вкрай негативно оцінюється у народній свідомості різних народів, позначаючи ситуацію невизначеності, навіть безпритульності (пор., наприклад, укр. *висіти (повисати) / повиснути в повітрі (між небом і землею)* — 1) 'тільки висіти, перебувати в невизначеному, непевному становищі'; 2) 'залишатися без підтримки, не зустрічати відповіді, співчуття'; 3) 'залишатися нерозв'язаним, нез'ясованим, нездійсненим' (Фразеологічний словник, 1993: 103); рос. *между небом и землёй* 1) 'без жилья, без крова, без пристанища (жить, пребывать, обитать и т. п.)'; 2) 'в неопределённом положении' (Molotkov, 1968: 272–273), а в румунській фразеологічній картині світу відбиваючи ще й важкі психічні розлади: *Ontre cer și-ntrre pământ mulți nebuni mai sunt* — букв. 'між небом і землею ще багато безумців' (Bologan, Vorontova, 1968: 8), що загалом підтверджує сприйняття *неба* і *землі* як цілком упорядкованих субстанцій, наділених розумом, на противагу безладу та хаосу.

На відміну від інших мов у болгарській фразеології, навпаки, знаходження між *небом* і *землею* спроектоване на відображення емоційного стану людини, який асоціюється з відчуттями радості, щастя, легкості і польоту, властивим, за народними уявленнями, птахам: **не съм ни на небето, ни на земята** 'много съм развълнуван от радостни преживявания': *Бръчков, т. е. Станка, не беше ни на небето, ни на земята* (Ив. Вазов, Немили-недраги) (Фразеологичен речник, 1974: 728); **не зная на земя<та> ли съм, на небе<то> ли съм** 'много съм щастлив, много се радвам; много съм развълнуван от радостни преживявания': *А много са те, техните завистници, много са и много бърят. Нека, те ще мълкнат, щом като Цончо стане даскал, а Станка — даскалица. Не знае Станка, на земя ли е, на небе ли е. Момиче — радва се* (Ц. Церковски, Недоучил) (Фразеологичен речник, 1974: 693); **не зная на небето ли се намирам, или на земята** в тому самому значенні: «...повикаха един техен свещеник, и той ме закле в Бога, в кръста, в револвера и в камата. След всичко това аз вече от радост не знаех, на небето ли се намирам, или на земята (М. Анков..., Спомени)» (Анкова-Ничева, 1993: 175). Виняток становить діалектна фразеологічна одиниця із жартівливим забарвленням, яка вживається на позначення плутанини, непорозуміння: **аз го търся под земята, той бил връз земята; аз го търся по небето, той бил по земята** (шукаю його під землею, а він — на землі; шукаю його не небі, а він — на землі) 'за якаква бъркотия, неразборія' (Анкова-Ничева, 1993: 37).

Згідно зі словником «Славянские древности», небес було сім, іноді два, три, або вісім (Slavonic Antiquities, 2004: 374). У болгарській фразеології віддзеркалено найвищу багаторівневість неба — 10 небес, зокрема, яскраво виражено *сьоме, осьме, дев'яте, десяте небо*. Низка таких фразеологізмів вживається у значенні 'занадто підносити когось', пор.: **до деветото небе** (превзносам), **до седмото небо** 'извнредно много, прекалено (превзносам)': — *Какво, братко, нещо лошо ли се чува от земята?... — Напротив —... — Превзносаят ни до седмото небе* (Г. Караславов, Разочарованието на равноапостолиите) (Фразеологичен речник, 1974: 261, 279); **до небесата (небето)** в 1 значенні (Фразеологичен речник, 1974: 270); **на деветото небе, на седмото небе, на десетото небе** (чувствувам се / почувствувам се) 'много добре, отлично, чудесно (се чувствувам)' (Фразеологичен речник, 1974: 623); **на седмото небе съм, на осмото небе съм, деветото**

небе съм, на десетото небе съм 'чувствувам се много доволен, щастлив': — *Друга на мое място днес, когато го посрещаша като един цар, би била на деветото небе от драгост, а аз сякаш планина имам въз мене* (Ив. Вазов, Ивайло). *На петата година моят син се научи да чете и аз бях на десетото небе* (Н. Каралиева, Неуловимият) (Фразеологичен речник, 1974: 622–623, 666–667). Водночас, *сьоме і десяте небо* представлено в українській фразеології, пор.: **на сьомому (десятому) небі** (бути, почувати, відчувати, перебувати і т. ін.) — 'бути дуже задоволеним, радісним, безмежно щасливим': — *Он як далеко розшукав її [Олесю], на сьомім небі почував себе, коли дала згоду на одруження* (Д. Міщенко, Бунтівний князь) (Фразеологічний словник, 1993: 117–118); *сьоме* — у російській: **на седьмом небе** 'безгранично щасливим, глибоко удовлетворєнным (быть, чувствовать сам себя); испытывать большую радость, счастье, блаженство' (Molotkov, 1968: 271–272; Russian Phraseology, 2005: 465) і **попадать (пасть) на седьмое небо** 'испытывать чувство восторга, блаженства, безграничного счастья и т. п. от чего-либо' (Molotkov, 1968: 432). Як відомо, прадавні уявлення про сім небес описані ще Аристотелем у його видатному творі «Про небо» та згадуються у різних місцях Корану.

Небо як символ усього духовного, високого, сакрального імпліцитно протиставляється землі як символу усього матеріального, звичного і практичного, що яскраво відображено у фразеологічних образах. Наприклад, падіння з неба може позначати крайне здивування, відірваність від реальності, надмірну романтичність тощо, пор: **<като> паднал от небето** і синонімічне **паднал от Марс** 'силено изненадан от нещо (обикн. общоизвестно), което е неочаквано за него, не го знае, за което не е чул': *И это, сега младата своенравна дщера на владетеля гледаше като паднала от небето. Тя още не вярваше на очите си, не вярваше и на ушите си* (Г. Караславов, Орлов камък) (Фразеологичен речник, 1974: 500); **като че (сякаш) падам / падна от небето** — 1) 'толкова съм наивен, че не познавам действителността и все още се учудвам и възмушавам от някакви нередности'; 2) 'проявям учудване или питам за нещо, което е всеизвестно, което би трябвало да знам': *Баба замълча. После пак запита: — Какви противници? Писарят се разсърди и очите му се зачервиха още повече: — Ти като че падаш от небето... Властта затяга каиша след въстанието* (К. Калчев, При извора на живота) (Фразеологичен речник, 1974: 500); **па-**

дам / падна от небето і синонімічне в 1 і 3 значеннях *падам / падна от Марс* — 1) 'силно се изненадвам от нещо (обикн. общоизвестно), което е неочаквано за мене, не го знам, за което не съм чул': *Кардашев падаше от небето. Той не вярваше на очите си! Какво значеше всичко това? Успяха да придумат майора да подаде ръка на девойката, която го не щеше, и девойката — да я приеме, при всичко, че ѝ беше противен?* (Ив. Вазов, Кардашев на лов); 2) 'появям се съвсем неочаквано или незабелязано за околните, наготово; създавам се без труд, без усилия, от само себе си': — *А кои ще дойдат? Очевидно новите властници по места нямаше да паднат от небето като някакви непорочни ангели* (Г. Караславов, Обикновени хора); 3) 'съвсем съм наивен и не познавам действителността (обикн. при учудване или възмушение от някоя нередности)': — *Слушайте, вие! — подвикна той със смешно тънък фалцет. — Да не сте паднали от небето, а? Знаете ли вие какво е станало в България, или не знаете?* (Г. Караславов, Обикновени хора) (Фразеологичен речник, 1975: 105). Цю ж загальну сему — відірваність від реальності — транслює фразеологізм *хвърча по (в) небесата (по небето)* (букв. літати у небесах (по небу)) — *книж.* 1) 'възприемам нереально действителността, неправилно виждам обстановката, нещата; фантазирам'; 2) 'вобразявам си, че съм нещо повече, отколкото съм в действителност'; 3) 'непрактичен съм, не умея да се справям с житейските въпроси' (Фразеологичен речник, 1975: 488), пор. укр. *витати (літати, рідк. ширяти) в хмарах (в небесах, в емпіреях, в небесних (високих) сферах, у позахмарному просторі)* 'сприймати дійсність нереально, наївно'; 2) 'мріяти про щось нездійсненне'; 3) 'перебувати у стані замріяності, втрачати здатність зосередитися на чому-небудь реальному' (Фразеологічний словник, 1993: 106–107), рос. *витать между небом и землёй (в облаках, в эмпіреях)* 'пребывать в мечтательном состоянии, предаваясь бесплодным фантазиям, не замечая окружающего' (Molotkov, 1968: 69).

Як відомо, за християнськими віруваннями *небо* — місце знаходження Бога й ангелів, пор. *ангел небесен* — *ірон.* 'много добър, много кротък, незлобив човек': *Ти се оплакваш, че имаш неприятности с дъщеря си, а да не би моята да е ангел небесен. И аз имам неприятности* (Фразеологичен речник, 1974: 82). Пор. також уже згадуваний нами фразеологізм *Бог високо, цар далеко (цар далеко, Бог високо)* у тому самому значенні: *Не мога да живея повече под такъв тормоз... — А защо*

мълчиш? — попита го Меркулов. — Защо не се оплачеш? — На кого? Бог високо, цар далеко! (М. Марчевски, Тихо пристанище) (Фразеологичен речник, 1974: 97), а також синонімічні *Господ високо, цар далеко; Цар на земята, бог на небето*. Компоненти «небо / небеса» і «Бог» є взаємозамінними у структурі фразеологізмів української, російської, румунської мов, пор.: укр. *живим до Бога (на небо) лізти / полізти* — 1) *ірон.* 'часто згадувати бога, бути святенником'; 2) 'дуже погано себе почуваючи, страждаючи від болю і т. ін., втрачати будь-яке терпіння' (Фразеологічний словник, 1993: 435); *разрази (порази) [меня] силы небесные (бог, господи, гром)* 'клятвенное заверение в чём-либо' (Molotkov, 1968: 382). Універсальною є фразеологічна модель, за якою померлим бажають потрапити до царства Божого: *царство му небесно* 'употребува се, когато с добро чувство се споменава покойник': *Бог да го прости твоя стопанин, царство му небесно — прекръсти се той широко* (В. Геновска, Седем години) (Фразеологичен речник, 1975: 496), пор. укр. *царство (царствіє) небесне (Боже)* — 1) 'за релігійними уявленнями — місце, де блаженствують праведники після смерті; рай'; 2) 'уживається для вираження побажання померлому, коли його згадують, загробного життя в раю'; 3) *ірон.* 'страта, смерть' (Фразеологічний словник, 1993: 938–939), рос. *царствие (царство) небесное і дай Бог (боже) царствие (царство) небесное* кому 'выражение, употребляемое при упоминании о покойном, обычно как пожелание ему загробной жизни в раю; рай' (Phraseological Dictionary, 2007: 512). Відображені у болгарській фразеології й загальновідомі біблійні мотиви, пор., наприклад, фразеологізм *манна небесна* — *книж.* 'голямо благо, получено даром', у підґрунті внутрішньої форми якого — *їжа*, яку Бог щоранку надсилав юдеям, коли вони шукали обітовану землю (Фразеологичен речник, 1974: 572).

Міжмовною є фразеологічна модель, за якою грім у безхмарну погоду переосмислюється як неочікувана подія, що має значний негативний вплив на життя людини, пор.: *гръм от ясно небе* 'нещо съвсем неочаквано, което предизвиква голяма изненада, обикн. неприятна': *Бягството на сина му беше за него гръм от ясно небе* (Фразеологичен речник, 1974: 223); *като гръм от ясно небе* 'съвсем неочаквано, изневиделица': *Макар че смъртта на Тодора дойде за него като гръм от ясно небе, той я посрещна с рядка твърдост* (К. Петканов, Без деца) (Фразеологичен речник, 1974: 482); *падам / падна като гръм от ясно небе*

‘силно изненадвам, поразявам’: *Думите, с които Кандов придружи плесницата си, поразиха присъстващите..... Те паднаха като гръм от ясно небе* (Ив. Вазов, Под игото) (Фразеологичен речник, 1975: 104).

Небо у болгарській фразеології, на відміну від інших слов’янських мов, — символ усього світу: *под небето* ‘навсякде по света’: *И дрехи ще ти изпратя от моята столица. Най-хубавите и най-здравите дрехи, каквито се тъкат под небето* (Г. Караславов, Орлов камък) (Фразеологичен речник, 1975: 140). Пор., наприклад, укр. *під сонцем* ‘у світі, на землі’ (Словник фразеологізмів, 2003: 677); рос. *под луной* ‘в мирі’ (Molotkov, 1968: 234). *Небо* також — імпліцитне втілення Батьківщини, пор.: *под чуждо небе* — ‘в чужда, неродна страна’ (Анкова-Ничева, 1993: 208).

Універсальною є модель, за якою відкрите небо позначає знаходження поза межами будь-якого приміщення і навіть відсутність власної домівки, пор.: *под открито небе* — 1) ‘на открито, навън’: *Спал си под открито небе в снежни бури, зъзнал си в заледени окопи* (М. Кремен, Брегалница); 2) ‘без подслон, без дом’: *От утре, а може би и днес, да я изгонят и из училището, и тя да се намери под открито небе, без зальк хляб и изоставена* (Ив. Вазов, Под игото) (Фразеологичен речник, 1975: 141–142); *на открито* ‘вън, на простор, направо под небето’ (Анкова-Ничева, 1993: 167), а також укр. *під відкритим (голим) небом* 1) ‘не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі’; 2) ‘без житла’ (Словник фразеологізмів, 2003: 429; Фразеологічний словник, 1993: 539); *просто неба [на землі]* і *просто голого неба* ‘не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі’ (Словник фразеологізмів, 2003: 428); рос. *под открытым небом* ‘на улице, вне помещения; без крыши над головой’ (Molotkov, 1968: 273).

Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати: *небо* є стійким міжмовним і міжкультурним символом, зберігаючи, за О. П. Левченко, «семіотичну навантаженість у будь-яких текстах культури...» (Левченко, 2005: 66).

Висновки. Отже, дослідивши один із базових концептів астрономічного лінгвокультурного коду на матеріалі болгарської фразеології, відзначимо таке: концепт «небо» є найрепрезентативнішим концептом, багатофункційним символом, який утілює прадавні уявлення про *небо* як сакральну космогонічну категорію, протиставлену землі на тлі архетипічної опозиції «верх — низ», а також на тлі опози-

цій «досяжність — недосяжність», «ідеальне, духовне — матеріальне, практичне». Фразеологічні моделі, за якими відтворюється символ *неба*, видаються як універсальними, властивими іншим мовам, так і специфічними.

Перспективами подальшого дослідження вважаємо аналіз інших виокремлених на фразеологічному матеріалі болгарської мови концептів астрономічного лінгвокультурного коду у порівнянні із фразеологізмами інших слов’янських мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Анкова-Ничева К. Нов фразеологичен речник на българския език. София : УИ «Св. Климент Охридски», 1993. 231 с.
- Арефьева Н. Г. Фразеология российских переселенских говоров Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02. Дніпро, 2021. 695 с.
- Арікова Н. І. Астрономічний лінгвокультурний код у румунській фразеології. *Філологічні студії: Збірник наукових статей студентів філологічного факультету*. Вип. XIV. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2023. С. 8–12.
- Георгиева И. Българска народна митология. Второ преработено и допълнено издание. София : Наука и изкуство, 1993. 258 с.
- Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 264 с.
- Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферопіль : Доля, 2013. 600 с.
- Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
- Фразеологичен речник на българския език: В 2 т. / [К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова]. София : БАН, 1974–1975. Т. 1–2.
- Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
- Чибор І. С. Репрезентація міфологічного етнокоду в українській фразеології : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.02.01. Чернівці, 2016. 23 с.
- Arefieva N. G. Astronomical Linguocultural Code in Russian Dialects of Odessa Region. *Slavic linguistic cultures in the space in time continuum* / [Ė. V. Nichiporchik (manag. ed.) et al]. Gomel’ : Gomel’ State University named after F. Skorina, 2019. P. 152–156.
- Bagautdinova G. A. Man in phraseology: anthropocentric and axiological aspects : Abstract of the Thesis... Doctor of Philological Sciences : 10.02.20. Kazan’, 2007. 45 p.
- Bologan Gh., Vorontova T. Dictionar frazeologic rus-român. București : Editura Științifică, 1968. 394 p.
- Goodkov D. B. Units of Cultural Codes. *Language, consciousness, communication*. 2004. Issue 26. P. 39–50.

Kovshova M. L. «Cultural Code» as an Element of Cultural Interpretation of Phraseological Units in the Linguocultural Research Paradigm. *Slavic Languages and Culture: materials of International scientific conference*. In 2 t. T. 1. Knowledge. Language. Culture / [exec. ed. V. T. Bondarenko]. Toola : TPSU named after L. N. Tolstoy, 2007. P. 30–33.

Kovshova M. L. Analysis of Phraseological Units and Cultural Codes. *News of RAS. Literature and Language Series*. 2008. Vol. 67. № 2. P. 60–65.

Kovshova M. L. Linguocultural Method in Phraseology. Edition 3. 2016. 456 p. URL: <http://www.tnu.in.ua/study/books/entry-1418345.html>.

Krasnykh V. V. Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology: Lecture Course. 2002. 284 p. URL: <https://b.eruditor.link/file/213813/>.

Leontyeva T. V. Human Intelligence in the Mirror of Russian Language : Abstract of the Thesis... Candidate of Philological Sciences : 10.02.20. Yekaterinburg, 2003. 24 p.

Maslova V. A. World Order Based on Russian Phraseology. *Slavic phraseology in synchrony and diachrony*. Gomel', 2016. P. 86–89.

Molotov A. I. (ed.). Phraseological Dictionary of Russian Language. 1968. 543 p. URL: <https://b.eruditor.link/file/542432/>

Phraseological Dictionary of Russian Language / [comp. A. N. Tikhonov (head of the team of authors), A. G. Lomov, L. A. Lomova]. Edition 3, stereotype. 2007. 334 p., [2] p. URL: <https://www.twirpx.com/file/3008082/>

Russian Phraseology. Historical and Etymological Dictionary / [Birikh A. K., Mokienko V. M. (ed.), Stepanova L. I.]. Edition 3, corrected and expanded. 2005. 926, [2] p. URL: <https://b.eruditor.link/file/2207142/>

Savitskiy V. M., Gashimov E. A. Linguocultural Code (Composition and Functioning). 2005. 173 p. URL: <https://ru.z-library.se/book/3283139/8982aa>

Slavic Mythology : Encyclopedic Dictionary / [S. M. Tolstaya (ed.)]. Edition 2. 2002. 512 p. URL: <https://www.twirpx.com/file/1866634/>

Slavonic Antiquities. Ethnolinguistic dictionary : in 5 volumes / [N. I. Tolstoy (ed.)]. 2004. Vol. 3. 693 p. URL: <http://flibusta.site/b/580410>

Toporov V. N. World Tree: Universal Semiotic Complexes. Tom I. 2010. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/kulturologija/toporov_v_n_mirovoe_derevo_universalnye_znakovye_kompleksy_tom_1_2/16-1-0-2578

Zaharenko I. V. «Legs» in somatic cultural code (using the example of phraseology). *Language, consciousness, communication*. 2003. Issue 25. P. 86–96.

ASTRONOMICAL LINGUOCULTURAL CODE IN BULGARIAN PHRASEOLOGY (THE CONCEPT «SKY»)

Natalia G. Arefieva

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Chair
of General and Slavic Linguistics, Odessa I. I. Mechnikov National University,
Odessa, Ukraine

e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

SUMMARY

The article is devoted to one of the most archaic linguocultural code — the astronomical one, which reflects the ancient peoples' statements about the world structure. In view of undying interest in linguocultural, ethnolinguistic and linguocultural studies, paying attention to linguistic reflection of the stable signs of culture — concepts, symbols, stereotypes etc., in particular phraseological one, seems to be extremely relevant.

The purpose of the article is to investigate a fragment of Bulgarian phraseological picture of the world inside the astronomical linguocultural code, which reflects the concept of sky. The objects of the study are phraseological units of Bulgarian language, which verbally or non-verbally mirror the astronomical linguocultural code, delighting this concept; the subject is the linguocultural content of these phraseological units. The work uses both general scientific methods — induction, deduction, analysis, synthesis, comparison and proper linguistic ones, including descriptive method, method of linguocultural interpretation, and method of conceptual analysis. The scientific novelty of the study is due to the fact that in this work, for the first time in domestic linguistics, an attempt to analyze the presentation and content of the astronomical linguocultural code on the materials of Bulgarian phraseology, describe the semantic significance of one of the basic concepts, the concept of sky, was made. The theoretical and practical value consists in attracting attention of scientists to further linguocultural, ethnolinguistic researches based on phraseology of different languages, as well as in using of the obtained results in linguoculturology, ethnolinguistics, intercultural communication, phraseology, translation studies.

Based on the given data, the author concludes: the concept of sky is the most representative one, multifunctional symbol, which reflect the ancient ideas about the sky as a sacred cosmogonic category, opposed to the earth against the background of the archetypic opposition up — down, as well as the oppositions reachable — unreachable, ideal (spiritual) — material (practical). Phraseological models, according to which the symbol of sky is reproduced, are both universal and specific ones. The prospects for further research include the analysis of other astronomical linguocultural code concepts based on Bulgarian phraseology in comparison with phraseology of other Slavic languages.

Key words: code of culture, linguocultural code, phraseologism, phraseological picture of the world, concept, symbol, Bulgarian language.

REFERENCES

- Ankova-Nicheva K. (1993). Nov frazeologichen rechnik na bŭlgarskiya ezik [New Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Sofiya : UI «Sv. Kliment Ohridski» [in Bulgarian].
- Arefeva N. G. (2021). Frazeolohiia rosiiskyykh pereselenskiykh hovirok Pivdnia Ukrainy: lnhvokulturolohichni ta leksykohtafichnyi aspekty [Phraseology of Russian Migrant Dialects of the South of Ukraine: Linguocultural and Lexicographic aspects] : Thesis ... Doctor of Philological Sciences : 10.02.02. Dnipro [in Ukrainian].
- Arikova N. I. (2023). Astronomichnyi lnhvokulturnyi kod u rumunskii frazeolohii [Astronomical linguocultural code in Romanian phraseology]. *Filologichni studii* [Philological Studies]. Odesa : ONU imeni I. I. Mechnykova. Vyp. XIV, P. 8–12. [in Ukrainian].
- Georgieva I. (1993). Bŭlgarska narodna mytolohiia [Bulgarian Folk Mythology]. Sofia : Nauka i izkustvo [in Bulgarian].
- Zhaivoronok V. V. (2006). Znaki ukrayins'koi etnokul'tury [Signs of Ukrainian Ethnoculture]. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].
- Levchenko O. P. (2005). Frazeologichna symbolika: lingvokul'turolohichny aspekt [Phraseological Symbolism: Linguoculturological Aspect]. Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].
- Savchenko L. V. (2013). Fenomen etnokodiv dukhovnoi kul'tury u frazeologii ukrains'koi movy: etymologichny ta etnolingvistychny aspekty [Phenomenon of Ethnocodes of Spiritual Culture and Phraseology of Ukrainian Language: Etymological and Ethnolinguistic Aspects]. Simferopil' : Dol'a [in Ukrainian].
- Slovyk frazeologizmiv ukrains'koi movy (2003). [Dictionary of Ukrainian Phraseological Units] / [uklad. V. M. Bilozhenko ta in.]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Frazeologichen rechnik na bŭlgarskiya yezik (1974–1975). [Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Sofia : BAN. T. 1–2 [in Bulgarian].
- Frazeologichny slovyk ukrains'koi movy (1993). [Phraseological Dictionary of Ukrainian Language] / [uklad. V. M. Bilozhenko ta in.]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Chybor I. S. (2016). Rerezentatsia mifologichnoho etnokodu v ukrains'kii frazeologii [The Representation of the Mythological Ethnocode in Ukrainian Phraseology]: Abstract of the Thesis ... Candidate of Philological Sciences : 10.02.01. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Arefieva N. G. (2019). Astronomical linguocultural code in Russian dialects of Odessa region. *Slavic linguistic cultures in the space in time continuum* / [Ė. V. Nichiporchik (manag. ed.) et al]. Gomel' : Gomel' State University named after F. Skorina. P. 152–156.
- Bagautdinova G. A. (2007). Man in phraseology: anthropocentric and axiological aspects : Abstract of the Thesis... Doctor of Philological Sciences : 10.02.20. Kazan'.
- Bologan Gh., Vorontova T. (1968). Dictionar frazeologic rus-român. București : Editura Științifică, 1968 [in Romanian].
- Goodkov D. B. (2004). Units of Cultural Codes. *Language, consciousness, communication*. Issue 26. P. 39–50.
- Kovshova M. L. (2007). «Cultural Code» as an Element of Cultural Interpretation of Phraseological Units in the Linguocultural Research Paradigm. *Slavic Languages and Culture: materials of International scientific conference*. In 2 t. T. 1. Knowledge. Language. Culture / [exec. ed. V. T. Bondarenko]. Toola : TPSU named after L. N. Tolstoy. P. 30–33.
- Kovshova M. L. (2008). Analysis of Phraseological Units and Cultural Codes. *News of RAS. Literature and Language Series*. Vol. 67. № 2. P. 60–65.

- Kovshova M. L. (2016). Linguocultural Method in Phraseology. Edition 3. URL: <http://www.tnu.in.ua/study/books/entry-1418345.html>.
- Krasnykh V. V. (2002). Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology: Lecture Course. URL: <https://b.eruditor.link/file/213813/>.
- Leontyeva T. V. (2003). Human Intelligence in the Mirror of Russian Language : Abstract of the Thesis... Candidate of Philological Sciences : 10.02.20. Yekaterinburg.
- Maslova V. A. (2016). World Order Based on Russian Phraseology. *Slavic phraseology in synchrony and diachrony*. Gomel'. P. 86–89.
- Molotkov A. I. (ed.) (1968). Phraseological Dictionary of Russian Language. URL: <https://b.eruditor.link/file/542432/>
- Phraseological Dictionary of Russian Language (2007). Tikhonov A. N. (head of the team of authors). Edition 3. URL: <https://www.twirpx.com/file/3008082/>
- Russian Phraseology (2005). Historical and Etymological Dictionary / [Birikh A. K., Mokienko V. M. (ed.), Stepanova L. I.]. Edition 3. URL: <https://b.eruditor.link/file/2207142/>
- Savitskiy V. M., Gashimov E. A. (2005). Linguocultural Code (Composition and Functioning). URL: <https://ru.z-library.se/book/3283139/8982aa>
- Slavic mythology : Encyclopedic Dictionary (2002). Tolstaya S. M. (ed.). Edition 2. URL: <https://www.twirpx.com/file/1866634/>
- Slavonic Antiquities (2004). Ethnolinguistic dictionary : in 5 volumes / [N. I. Tolstoy (ed.)]. Vol. 3. URL: <http://flibusta.site/b/580410>
- Toporov V. N. (2010). World Tree: Universal Semiotic Complexes. Tom I. 2010. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/kulturologija/toporov_v_n_mirovoe_derevo_universalnye_znakovye_kompleksy_tom_1_2/16-1-0-2578.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2023